
ЄРШОВА Л.М.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, докторант кафедри
педагогіки, Житомирський
державний університет
імені І. Я. Франка,
м. Житомир

ПРОБЛЕМА ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ ПОЛІ СФЕРИ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1991–2004)

Охарактеризовано етапи неконфліктного функціонування в Україні різних ціннісних систем (1991–1993) та зародження конфлікту ідеалів (1994–2004). З'ясовано, що законодавство першого етапу задекларувало пріоритетність загальнолюдських цінностей і забезпечило толерантне співіснування різних виховних ідеалів, а другого – відобразило ціннісну дезорієнтацію суспільства, поляризацію різних систем цінностей, зародження конфлікту ідеалів і вперше ввело в правовий ужиток поняття «виховний ідеал».

Ключові слова: виховний ідеал, цінності, трансформація, освітнє законодавство.

Охарактеризованы этапы неконфликтного функционирования в Украине различных ценностных систем (1991–1993) и зарождения конфликта идеалов (1994–2004). Выяснено, что законодательство первого этапа задекларировало приоритетность общечеловеческих ценностей и обеспечило толерантное сосуществование различных воспитательных идеалов, а второго – отобразило ценностную дезориентацию общества, поляризацию различных систем ценностей, зарождение конфликта идеалов и впервые ввело в правовой обиход понятие «воспитательный идеал».

Ключевые слова: воспитательный идеал, ценности, трансформация, образовательное законодательство.

The article describes the main stages of the transformation of educational ideal in the legal field of the Ukrainian education for the indicated period: the stage of non-conflict functioning of different values systems (1991–1993) and the origin of the conflict of ideals (1994–2004). It

was found that in the first stage there was no legislative registration of educational ideal as the main landmark of the society and the state development but education legislation was able to declare the priority of human values and provide a tolerant coexistence of different value systems. For the second stage typically the next: population values disorientation, the polarization of different value systems and the birth of ideals conflict. The greatest achievement was the approval of the «The children and youth upbringing concept in the national education system» (1996) in which was used the next terms for the first time «the educational ideal», which appeared as a combination of human virtues morality (truth, justice, compassion, patriotism, kindness) and the best features of the Ukrainian mentality (diligence, individual freedom, a deep connection with nature, tolerance, respect for women, love for the native land).

Key words: *educational ideal, values, transformation, education legislation.*

Створення незалежної Української держави стало початком трансформації українського суспільства, що вплинула на всі сфери його життєдіяльності, зокрема на вибір цінностей та ідеалів. Потужний вплив на процес формування еталону особистості мало освітнє законодавство України, аналіз якого дозволить з'ясувати основні етапи й тенденції формування виховного ідеалу незалежної України.

Відомо, що сучасна історико-педагогічна парадигма виховного ідеалу вибудовувалася на основі низки вітчизняних наукових досліджень, присвячених: теоретичному аналізу новітніх педагогічних тенденцій (О. Вишневський, С. Гончаренко, Л. Вовк, С. Золотухіна, І. Підласий, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, В. Ягупов), особистості як об'єкту уваги громадських об'єднань і товариств (Л. Войтова, Н. Опанасенко, Н. Сейко); окремих аспектів виховного ідеалу (Г. Бугайцева, А. Геоцентов, Н. Дічек, В. Довбня, К. Дорошенко, Р. Іванський, Н. Кали́та, А. Коцопей, Н. Кошечко, Ю. Левченко, О. Лучанінова, Н. Михайли́ця, О. Невмержи́цька, Н. Черни́шова, Л.

Примачок, В. Яковенко) та ін. Однак аналіз джерельної бази освітнього законодавства України залишився поза увагою сучасних історико-педагогічних досліджень.

Метою даної статті є вивчення особливостей відображення проблеми виховного ідеалу в освітньому законодавстві України 1994–2004 рр.

Джерельну базу дослідження проблеми виховного ідеалу в нормативно-правовому полі сфери освіти сучасної України становить значний масив законів України, постанов Верховної Ради, указів і розпоряджень президентів, постанов Кабінету Міністрів, наказів Міністерства освіти та інших документів. Аналіз цих джерел дозволяє стверджувати, що категорія виховного ідеалу не стала ключовою у законодавчому полі України 1991–2004 рр. Однак можна говорити про два основних етапи трансформації вітчизняного виховного ідеалу цього періоду: етапу неконфліктного існування різних систем цінностей (1991–1993) та зародження конфлікту ідеалів (1994–2004).

Відправними пунктами формування концепції нової людини на першому етапі стала низка документів,

що були міжнародними індикаторами системи цінностей новоствореної держави. В акті «Про проголошення незалежності України» (1991) найважливішою з демократичних цінностей визнавалася людська особистість. У вересні 1991 р. Україна ратифікувала «Конвенцію про права дитини», яка підкреслювала особливе значення етнокультурних і релігійних цінностей у вихованні особистості дитини [5, с. 18]. Закон України «Про освіту» (1991) зобов'язував батьків виховувати в дітей «повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів» і називав основні людські чесноти (гідність, доброта, милосердя, працелюбність, шанобливе ставлення до державної мови, регіональних мов або мов меншин, інших мов і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв) [15, с. 10]. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), ухвалена в 1993 р., вперше аналізувала людські ідеали й чесноти з урахуванням національних і вікових особливостей дітей та визначала головну мету національного виховання, в якій прочитуються основні концепти виховного ідеалу українського громадянина (духовні надбання українського народу, висока культура міжнаціональних взаємин, художньо-естетична, правова, трудова, екологічна культура) та його доброчинності (громадянськість, розвинена духовність, моральність, справедливість, патріотизм, доброта, працелюбність) [2, с. 4]. Тобто взірцевий українець мав бути високоморальною, освіченою особистістю, цивілізованим господарем, патріотом і «громадянином України, здатним до свідомого суспільного вибору» [2, с. 5].

Відтак, у перші роки існування незалежної української держави, попри всі труднощі перехідної епохи, освітнє законодавство забезпечило мирне співіснування різних виховних ідеалів в межах полікультурного й багатоконфесійного суспільства. Однак у цей період поняття «виховний ідеал»

не стало ключовим у змісті освітнього українського законодавства.

Перехід до другого етапу трансформації системи вітчизняних виховних ідеалів зумовлений здебільшого рівнем свідомості політичних еліт України. Невиправдані соціально-політичні й економічні очікування людей зумовили перегляд ними старих і нових ідеологічних реперів, поляризацію існуючих ідеалів і поступове зародження антагонізму цінностей (мова, нація, герої тощо). На ці проблеми першою відреагувала українська освітня й наукова громадськість, звертаючи увагу суспільства та влади на необхідність негайного виокремлення проблеми виховання особистості майбутніх громадян України. З 1994 р. для суспільного обговорення було подано цілу низку авторських концепцій виховання особистості: «Концепція національного виховання» (1994, 1996), «Концепція сучасного українського виховання» (1996), «Концепція формування світогляду громадянина України» (1996), «Сім'я і родинне виховання» (1996), «Концепція формування національної свідомості і самосвідомості особистості» (1998), «Концепція виховання учнів» (2001) та ін. Розвиток концепції нової людини здебільшого розглядався в контексті законодавчого визнання необхідності формування активної життєвої позиції молодого покоління, його національної самосвідомості, культури міжетнічних стосунків, виховання політичної і правової культури, гуманістичної моральності, громадянського та патріотичного виховання.

У 1995 р. в законодавче поле України входить «Декларація принципів толерантності», де виховний ідеал постає як особистість, спроможна формувати висновки на основі моральних цінностей, та відповідальний громадянин, відкритий до сприйняття інших культур, здатний цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, попереджувати конфлікти чи вирішувати їх ненасильницькими

засобами [1, с. 3]. У 1996 р. в Україні було затверджено Національну програму «Діти України», яка одним із головних завдань держави визнавала «виховання гармонійно розвиненої особистості, громадянина, здатного до повноцінної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, науки, освіти і культури» [14]. Цього ж року було затверджено «Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти», в якій уперше використовувалося поняття «виховний ідеал». Зокрема зазначалося, що «ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідомою людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної і світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення» [6, с. 3]. Концепція відійшла від «орієнтації на «усередненого» вихованця», а запропонувала образ ідеальний, у якому вперше природно поєднувалися цінності національні й загальнолюдські, родинні й державні, особисті й суспільні. Виховний ідеал поставав як поєднання чеснот загальнолюдської моралі (правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти) і кращих рис української ментальності (працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі) [6, с. 15].

Негативні процеси, пов'язані з наростанням конфлікту цінностей, змусили президента видати указ «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (1999), який закликав усіх об'єднатися задля «утвердження в масовій свідомості громадян історично притаманних українському народові високих моральних цінностей, спрямованих на засвоєння кращих зразків вітчизняної та світової духовної спадщини» [12, с. 3]. Підтвердженням намірів дер-

жави зупинити негативні тенденції в духовній сфері суспільства стала також постанова кабміну «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (1999), де виховний ідеал представлений як всебічно розвинена, високодуховна, високоосвічена, відповідальна й соціально активна особистість, здатна до самовдосконалення та самореалізації [11, с. 2]. У 1999 р. вийшов також Закон України «Про загальну середню освіту» [10], де виховний ідеал поставав як всебічно розвинена особистість, вихована на загальнолюдських цінностях і засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави. У цьому документі, Законі України «Про позашкільну освіту» (2000) [17] та «Положенні про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» (2000) головним педагогічним завданням в Україні визнавалося виховання громадянина [9, с. 1]. Формування свідомого громадянина-патріота, тобто людини, з високими особистісними якостями і рисами характеру, способом мислення, вчинками та поведінкою, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні, стало також головною метою, сформульованою в «Концепції громадянського виховання», яку в 2000 р. запропонувала АПН України [7]. Наступного року АПН України на суспільне обговорення представила також «Концепцію громадянської освіти в Україні» [8], де метою педагогічних зусиль мала стати особистість, із притаманними їй демократичною громадянською культурою, усвідомленням взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі у житті суспільства. Цього ж року вийшов Закон України «Про

охорону дитинства», де прочитуються основні складові виховного ідеалу особистості (Людина і Громадянин) та його найважливіші концепти (мова, нація, цінності українських та інших народів) [16].

У 2002 р. результатом об'єднання зусиль влади й педагогічної громадськості став указ президента «Про Національну доктрину розвитку освіти», де пріоритетним напрямом розвитку освіти називалося «виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти» [13, с. 2].

Проте вже у 2003 р. суспільство і влада змушені були визнати, що існуюче в Україні освітньо-виховне законодавство не змогло забезпечити масової популяризації сформульованого ідеалу та його впровадження в реальне життя суспільства. З метою обговорення питань державної політики в галузі науки, освіти, інформаційної та молодіжної політики, мовної та інших ситуацій, пов'язаних із кризою цінностей, у листопаді 2003 р. було проведено парламентські слухання «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання». Результатом їх стала констатація «глибокої системної кризи у всіх сферах життєдіяльності та формування гуманістично орієнтованого суспільства» [18, с. 2]. З огляду на це, Верховна Рада зголосилася розробити новий проект закону про культуру й рекомендувала НАН України та АПН України розробити концепцію національної ідеї. Проте у великому переліку рекомендованих парламентом заходів поняття «виховний ідеал» не використовувалося. Воно традиційно розчинилося у численних формулюваннях на кшталт «забезпечення духовного розвитку», «виховання патріотизму», «оволодіння загально-

людськими та національними цінностями» тощо, які мали сприяти формуванню «нової ціннісної системи суспільства» [18, с. 2].

Порівняння українським суспільством задекларованих у законодавстві ідеалів із життям політичної еліти країни привело до суспільного вибуху 2004 року й зумовило перехід до нового етапу трансформації системи вітчизняних виховних ідеалів. Кількісні еволюційні зміни у підходах суспільства до визначення категорії «ідеального» переросли у відкрите протистояння ідеалів. Розіграний елітами сценарій регіонального поділу суспільства ще більше поляризував ціннісні системи великих українських регіонів. Система освіти України не могла завадити цим негативним процесам, оскільки законодавча база не дала їй механізмів формування спільного для всіх ідеалу, а етнонаціональні цінності залишалися здебільшого декоративним елементом законодавства, що не виконував у суспільстві реальної об'єднуючої функції. Саме тому духовна атмосфера тогочасного суспільства, за висловом П. Доброва, стала характеризуватися як «небезпечна для її національної безпеки» [3, с. 12].

Узагальнюючи освітнє законодавство 1994–2004 рр., можна стверджувати, що в перші роки незалежності України поняття «виховний ідеал» не стало ключовим компонентом змісту освітнього законодавства, в якому були представлені лише окремі його концепти. В цей період не відбулося також законодавчого оформлення й популяризації спільного для всіх громадян виховного ідеалу як головного орієнтира розвитку суспільства й держави. Однак освітнє законодавство змогло забезпечити інерційне існування виховних ідеалів соціалістичного суспільства, їх толерантне співіснування з новими демократичними ідеалами, затвердження курсу держави на виховання своїх громадян у дусі поваги до загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Для законодавства 1994–2004 рр. характерними були: дезорієнтація частини населення стосовно моральних і життєвих цінностей, поляризація ціннісних систем великих українських регіонів, поява ознак зародження конфлікту цінностей, переростання кількісних еволюційних змін у підходах суспільства до визначення категорії «ідеального» у відкрите протистояння ідеалів. Найбільшим досягненням другого етапу стало затвердження «Концепції виховання дітей і молоді у національній системі освіти» (1996), яка вперше в освітньому законодавстві України використовувала термін «ідеал виховання», під яким розумілася гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями,

ознайомлена з кращими надбаннями національної і світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення. У Концепції поєднувалися цінності національні й загальнолюдські, родинні й державні, особисті й суспільні, а виховний ідеал поставав як поєднання чеснот загальнолюдської моралі (правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти) і кращих рис української ментальності (працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі).

Перспективним залишається дослідження особливостей формування українського освітнього законодавства в період з 2004 р. по теперішній час, що дозволить узагальнити тенденції формування виховного ідеалу та з'ясувати основні напрями його подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларация принципов терпимости. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua. – 4 с.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга. – 61 с.
3. Добров П. Історична пам'ять та уроки минулого / П. Добров // Історичні і політологічні дослідження. – 2009. – № 1. – С. 12–16.
4. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні. Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – N 22. – Ст. 262; ВВР. – 1992. – N 32. – Ст. 456; ВВР. – 1993. – N 2. – Ст. 9.
5. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Сайт ЮНІСЕФ. – Режим доступу: www.unicef.org. – 47 с.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lizej13.cjm. – 20 с.
7. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : Проект / [наук. творч. колектив: О. В. Сухомлинська (наук. кер.) та ін.] // Інформ. зб. МОН України. – 2000. – № 22. – С. 7–21. Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13. Педагогічна газета. – 2000. – № 11. – С. 4–6.
8. Концепція громадянської освіти в Україні : Проект / [С. Г. Рябов, І. В. Жадан, Т. В. Клиненко та ін.] // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 26–31.

9. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти. Наказ МОН України № 434 від 06.09.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scholvilshanka.ucoz.ru/load/osvitne_zakonodavstvo/polozhennja_pro_klasnogo_kerivnika/4-1-0-22.
10. Про загальну середню освіту. Закон України № 651-XIV від 13 травня 1999 р. // ВВР. – 1999. – № 28. – Ст. 230.
11. Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства. Постанова КМ України № 1697 від 15 вересня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%B0%BF/> – 15 с.
12. Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян. Указ Президента України № 456/99 від 27.04.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/456/99>. – 5 с.
13. Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ Президента України № 347/2002 від 17 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – 14 с.
14. Про Національну програму «Діти України». Указ № 63/96 від 18 січня 1996 р. Основні заходи щодо забезпечення виконання Програми; Національна програм «Діти України» // Збірник Указів Президента України. – 1996. – Вип. 1. – С. 58–96.
15. Про освіту. Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451. – 13 с.
16. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // ВВР. – 2001. – № 3. – Ст. 142. – 26 с.
17. Про позашкільну освіту. Закон України № 1841-III від 22.06.2000 // ВВР. – 1999. – № 46. – Ст. 393.
18. Про Рекомендації парламентських слухань «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання». Постанова Верховної Ради України № 1689-IV від 20.04.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1689-iv>. – 7 с.